

FORN VÄNNEN

JOURNAL OF
SWEDISH ANTIQUARIAN
RESEARCH

Vikingatid

Holmqvist, Wilhelm

Fornvännen 1962(57), s. 337-343

http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/1962_337

Ingår i: samla.raa.se

die durch ihre Inschriften einen „karolingischen“ Ursprung bezeugen, und einige die, wie ich vor langer Zeit angedeutet habe, auf den Klingen anmontierte Griffe in orientalischem Stil besitzen; sie sind wahrscheinlich in der Ukraina verfertigt. Aber der Import von Schwertern dürfte wesentlich von skandinavischem Gebiet ausgegangen sein und was speziell die Gnezdowo-Schwerter betrifft, gibt es *keinen* Grund anzunehmen, dass sie nicht in Skandinavien hergestellt wären, denn hier existerade kein Verbot gegen solchen Export und Gegenstücke von den Gnezdowo-Schwertern gibt es hier in grosser Anzahl.

Wenn man behauptet, dass „die warjagischen besoldeten Krieger nebenbei wandernde Händler waren, die Frauenschmuck an die družina der Krivičen verkauften“, so fragt man: Warum hätten diese kriegerischen Händler nicht auch Schwerter an die Krivičen verkaufen können? Und gibt es überhaupt einen Beweis dafür, dass ein einziges Schwert dieser wikingerzeitlichen Typen von ostslawischen Schmieden verfertigt wurde? Gewiss konnten diese Schmiede schon seit dem Anfang des ersten Jahrtausends einfache Eisengeräte verfertigen, aber wo sind die von ihnen geschmiedeten Schwerter?

T. J. Arne

SAMMANFATTNING

Vikingatidssvärd, funna i Ryssland, har av ryska forskare ansetts vara tillverkade i detta land, om de innehåller spår av nickel. Denna metall förekommer dock även i andra länder (även skandinaviska) och denna metalls förekomst ger alltså ingen antydning om svärdets härkomst. I Ryssland saknas en äldre romersk eller folkvandringstidstillverkning av svärd, varför de i detta land funna vikingatidssvärden kunna anses vara utifrån importerade.

VIKINGATID

Vi har under senare år fått uppleva, att det blivit populärt med arkeologi på ett sätt som aldrig förr. Det, som tidigare varit ett exklusivt intresse för den bildade eller bildningstörstande, har trängt ut i allt vidare kretsar och är nu föremål för en stadigt stigande efterfrågan vid våra bokhandelsdiskar. I väsentlig grad anser man detta bero på att folk reser mera nu än förr. Man besöker främmande länder och matas med sevärdheter i form av konst- och kulturminnen på löpande band. En organiserad propaganda sörjer för, att man skall bli delaktig av alla märkvärdigheter, och man reser så småningom hem igen, kanske tröttare än vid avresan, men med huvudet fullt av nya och fängslande intryck. Man vill veta mera om den klassiska arkitekturen, om etruskerna eller om det holländska måleriet, och så vaknar läslusten. Inom

den moderna förlagsverksamheten har man med en nästan överväldigande beredvillighet gripit sig verket an att tillfredsställa det nya behovet, och det står snart inte i mänsklig förmåga att överblicka den häftigt framvällande strömmen av nya bilderböcker, planschverk, specialbearbetningar, romaner etc., som rör arkeologiska och konsthistoriska ämnen.

I den allmänna konkurrensen med de stora kanonerna Grekland, Egypten, Italien och Frankrike m. fl. har Sverige naturligtvis inte så mycket att säga till om, men även vi får trots allt vår släng av slev, och vi har ju dock — vår vikingatid.

Typiskt för det nyvaknade intresset är också att detta, så snart det gäller de nordiska länderna, framför allt synes inrikta sig på vikingatiden. Den epoken vill förlagen helst satsa sina pengar på, där uppbådas de största resurserna, och givetvis hoppas man, att det romantiska äventyrsskimret omkring vikingarna och deras tid skall innebära garantier för en lönande insats.

Bara under loppet av de allra senaste åren har en lång rad böcker om den nordiska vikingatiden sett dagen, både vetenskapliga avhandlingar och populära verk samt därjämte ett flertal romaner och filmer; åtskilliga nya arbeten är dessutom att vänta inom en nära framtid. I det följande skall jag knyta några reflektioner till två nyligen utkomna verk, nämligen J. Brøndsted, *Vikingerne*, København 1960, 294 s., 32 pl. samt H. Arbman, *The vikings*, London 1961, 212 s., 67 pl., 41 fig. Jag har valt dessa arbeten, därför att de är skrivna av en dansk och en svensk forskare, som båda är internationellt erkända specialister på nordisk vikingatid. Båda arbetena är avsedda att vara populära, d. v. s. de vända sig till en bred läsekrets och mobilisera icke någon lärdare vetenskaplig apparat.

Jag skall inte här gå in på några vidlyftiga jämförelser mellan de båda arbetena. Författarna ha lyckligtvis själva sört för att man inte skall behöva frestas alltför svårt i det avseendet. De har nämligen skildrat sitt ämne ifrån så väsentligt skilda utgångspunkter, att man väl snarare skulle kunna betrakta det ena verket såsom kompletterande det andra, och läsaren har lika stor glädje av dem båda. Inom en populär ram har man alltså här det samlade resultatet av två framstående forskares långvariga studier rörande nordisk vikingatid, och man är från början nyfiken på vad de kan ha att meddela.

Ämnet är naturligtvis alltför stort för att man skulle kunna vänta sig någon mera detaljerad behandling av enstaka problem. Man får vara glad om vissa av dem över huvud taget bli omnämnda. Men inte desto mindre tycker jag — kanske mest på grund av mitt personliga intresse — att båda författarna alltför hastigt städar undan själva förspelet till vikingatiden och vikingafärdernas orsaker. Arbman nöjer sig här med att referera en del arkeologiska data rörande fornminnen och fynd i de nordiska länderna före vikingatiden, och Brøndsted faller efter en kortare hänvisning till den världspolitiska situationen närmast före vikingatidens inbrott tillbaka på de gamla och ofta upprepade synpunkterna. I grund och botten står man därför efter avslutad läsning lika frågande som förut rörande vikingafärdernas orsaker och an-

slutande problem. Man frågar sig även varför våra vikingatidsforskare, Brøndsted och Arbmän icke undantagna, så självklart skiljer på färderna österut och färderna västerut, inte bara i fråga om den geografiska färderiktningen utan även beträffande deras allmänna karaktär. Färderna åt öster, säger man, var fredliga handelsfärder, men åt väster var det fråga om härjningståg — med undantag av kolonisationen av de nordatlantiska öarna. Tillspetsat uttryckt skulle svenskarna ha varit köpmän, medan norrmän och danskar varit sjörövare. Man borde ha slagits av de hjärta motsatserna i denna förklaring och genomskådat svagheter. I grund och botten var nämligen de nordiska folken säkerligen inte så helt olika varandra, och färderna såväl österut som västerut torde därför ha gått tillbaka på åtminstone en, kanske flera, gemensamma nämnare. Först när man funnit dessa, kan man med större framgång börja studera färderna i olika riktningar och det därmed sammanhängande "sjöröveriet". Jag skulle här ha velat se Brøndstedts internationella aspekter på tiden före vikingatiden på väsentliga punkter fullföljda, och jag skulle ha velat se Arbmäns exemplifieringar av nordisk, internationell handel under samma epok mera utvecklade och klarlagda. Jag tror nämligen att många av vikingatidens problem kunna nystas upp från dessa utgångspunkter.

Vad först och främst de internationella aspekterna beträffar, förefaller det ju, som Brøndsted även påpekar, uppenbart, att den västerländska handeln måste ha blivit lidande för en avsevärd tid framåt genom arabernas framträngande söderifrån. Medelhavshandelns avtynande och en viss tyngdkraftsförskjutning norrut inom det frankiska väldet skulle ha tillhört de första påtagliga följderna. Slavernas framträngande från öster är en annan mäktig faktor att räkna med, när det gäller att bedöma det handelspolitiska läget i Europa under århundradena närmast före vikingatiden. Som en följd av de världspolitiska förändringarna har det tydligen förekommit vissa omställningar inom handelsutbytet, och Nordsjöbäckenet jämte det Baltiska bäckenet har trätt in i bilden. Där öppnades en ny marknad, som spelat en obetydlig roll tidigare, där fanns en utomordentlig tillgång på de av tiden eftertraktade råvarorna, och där var ett lönande avsättningsområde för alla slag av produkter. Den nordiska marknaden blir en ny och betydande faktor att räkna med inom den internationella handeln.

Men detta läge, som närmast är ett resultat av det världspolitiska skeendet, kompletteras på ett sällsamt sätt av de inre skeendena i de nordiska länderna, så att man med en viss rätt skulle kunna benämna tiden omkring 800 "tidens fullbordan". Där hade nämligen sedan länge — i själva verket långt före Mohammeds tid — ett intensivt upparbetande av den nordiska marknaden ägt rum, och framför allt synes det därvid ha varit Mälardalen, som haft ledningen. Redan under 500-talet framträder Baltiska bäckenet och Bottenhavet som råvaruområde och marknad för färdiga produkter, och man urskiljer redan då en viss dominans för Sveahandeln. Man kan följa hur en stormannaklass — eventuellt efter feodala förebilder på kontinenten — växer fram, en stormannaklass som är skickad att organisera och leda de stora

företagen, och man finner påtagliga spår av deras verksamhet i alla de riktningar, där handeln kunde ge ett vinstgivande utbyte. Den norrländska handeln och handeln på Österbotten, Egentliga Finland, Ostbaltikum, Nordtyskland o. s. v. framhäver starkt det Baltiska bäckenets handelspolitiska betydelse redan före vikingatiden.

Men handeln sträckte sig även längre bort. Det nordiska materialet *vimlar* faktiskt av bevis för mycket stadiga och reguljära förbindelser med Väst-europa under 600- och 700-talen. Framför allt är det ju de importerade glasbägarna och bronskärlen, som falla i ögonen, men även inom det inhemska konsthantverket gör sig den livliga kontakten märkbar på en mångfald sätt. Vapen och smyckeformer är runt hela Nordsjöbäckenet i stor utsträckning överensstämmande, och ornamentiken kan betraktas som variationer av samma tema. Som ett lika imponerande som övertygande bevis om de ständiga kontakterna får man slutligen även se bl. a. den berömda båtgraven i Sutton Hoo.

Men hela denna väldiga process kan i verkligheten få en ännu djupare relief. Man kan se tillbaka på den anglo-saxiska invasionen av England under 400-talet och de ständiga skärmytslingar vid kusten, som ägde rum ännu tidigare och tvingade romarna i England att på sina håll uppföra särskilda kustbefästningar. Nordiska sjöfarare var med andra ord sedan århundraden en ytterst välkänd företeelse vid den brittiska övärldens och västra kontinentens kuster, och deras uppträdande vid slutet av 700-talet torde väl därför knappast ha varit vare sig så plötsligt eller så överraskande, som de skrivna källorna låta påskina. Snarare skulle man vilja betrakta detta som en följd av det förändrade världspolitiska läget och en nödtvungen tyngdkraftförskjutning norrut även för den internationella handeln. Detta nya läge kunde nordborna, utnyttja med en redan organiserad handel, och de hade möjligen därigenom ett visst försprång framför konkurrenterna runt Nordsjön och annorstädes. Den gamla organisationen byggdes ut till en nordisk Hansa med betydande slagkraft, och följderna läto inte heller länge vänta på sig. Så till vida torde även färderna västerut och färderna österut haft samma gemensamma nämnare, som de betingats av en expanderande handel. Sedan må man aldrig så mycket tala om eventuell överbefolkning, centraliserande kungamakt, förstfödsrätt och allt vad det nu är, som anges som orsaker till vikingafärderna.

Det är också rätt betecknande att många av de som plundringståg betraktade färderna i Västerled hade just de västeuropeiska handelscentra som mål, säkerligen inte enbart för att man där kunde finna det bästa bytet utan helt enkelt därför att själva platsen ur handelsstrategisk synpunkt var begärlig. Man plundrar inte en plats som exempelvis Dorestad fyra år å rad för att vinna byte, man vill *äga* denna nyckelposition vid Rhenmynningen för att behärska hela denna viktiga och inkomstbringande handelsväg. Typiskt är att man söker sätta sig fast just i flodmynningarna, och man spårar en tydlig tendens till detta däri att vikingarna inte kommer för att efter väl förrättat värv återvända hem med sitt byte. Nej, de vill stanna. I själva verket får

man bevittna ungefär samma förlopp som några hundra år senare under den tyska Hansan. Att den *nordiska* Hansan kom att misslyckas berodde helt säkert på att den stod på ett alltför primitivt stadium, att den saknade en fast och enhetlig organisation och central ledning; och kanske berodde det framför allt på att dess medlemmar till större delen måste ha varit analfabeter. Det måste under sådana omständigheter anses imponerande nog, att man bl. a. lyckades med en intensiv penetration av europeiska Ryssland och att man kunde sätta sig ordentligt fast i England, Irland och Normandie.

Sedan må man erkänna att en del, ja, helt säkert många, av vikingafärderna urartade och snarast förtjäna benämningen plundringståg, men man får inte på grund av de skadliga följdföreteelserna döma hela rörelsen.

Vid skildringen av vikingafärderna i olika riktningar hänvisar Arbman i betydligt högre grad än Brøndsted till de skrivna vittnesbörden, och jag finner just detta vara en av de största förtjänsterna med Arbmans framställning. Han kompletterar därvid Brøndsted, som har betydligt flera uppgifter av annan art. Men hur mycket man nu än gläder sig åt allt detta, är det inte utan att man saknar den vetenskapliga interpretationen av källstoffet. Läsaren löper nämligen lätt faran att läsa de litterära källcitaten som en samling rövarhistorier, nog så pittoreska och med här och där inströdda kulturhistoriska uppgifter, medan verkligheten mer och mer försvinner ur blickfältet. Och det var väl verklighetens vikingatid, inte romantikens, som den moderna forskningen ville skildra.

Samma känsla som inför Arbmans återberättande av de skrivna källorna har jag inför Brøndsteds mångahanda uppgifter om alla tänkbara skiftande ting. Där delas interpretationen upp i en mängd isolerade förklaringar om, snart sagt, varje enskild pjäs eller företeelse. Man ser snart inte skogen för bara träd. Enligt min uppfattning hade det varit bättre om Brøndsted resolut hade undvikit en hel del av det, som trots allt måste ligga hans egna forskningar något mera fjärran, och om han i stället utvecklat sin uppfattning på ett fylligare sätt inom andra avsnitt.

När Arbman och Brøndsted önska skildra den vikingatida köpmannen och staden, följa de i stort sett samma principer, vilka gå ut på att ge en i möjligaste mån korrekt skildring av arkeologiska data. De lämna beskrivningar av Hedeby, Birka, Kaupang o. s. v., och Arbman försöker dessutom teckna en bild av den vikingatida köpmannen, framför allt sådan han framträder i de litterära källorna. Om allt detta är endast gott att säga, men det synes mig, som om båda författarna här få lida för att de varit så njugga med förklaringar rörande den historiska bakgrunden för den vikingatida staden och köpmannen, och som jag i det ovanstående anknutit till. Brøndsted säger här kort och gott (s. 128): "Forudsætning for vikingetidens bydannelse, det der praegede tilstandene, var i virkeligheden to hinanden modsatte faktorer, storhandel og sørøveri; jo mere der handledes, desto bedre betalte sig overfald og plyndring." Man kan väl knappast tänka sig någon krassare och ej heller någon yttligare förklaring till de komplicerade skeenden, som ligga bakom de nordiska ländernas första urbanisering. — Arbman säger följande (s. 34 f.):

"Though farms, villages and burial customs do not clearly divide the Viking Age from its predecessor, one cultural novelty does, and that is the professional merchant and the development of his home, the market town." Den oskuldsfulle läsaren kan med anledning av dessa ord få för sig, att man vid vikingatidens inbrott plötsligt fick lust att anlägga städer för sådana, som uteslutande ville slå sig på affärer, och att detta var tidens stora nyhet. Arbman menar givetvis inte detta. — Han nämner själv sådana platser som Grobin och Helgö utan att dock gå in på någon egentlig karakteristik. Detta är så mycket mera att beklaga, som båda dessa platser alldeles uppenbart varit förvikingatida handelscentra med professionella köpmän. Helt säkert har det funnits flera sådana centra under århundradena närmast före vikingatiden, liksom det funnits driftiga köpmän, vilka lika helt och odelat som sina vikingatida efterföljare ägnat sig åt handel och köpenskap. Mot bakgrunden därav förstår man bättre den vikingatida stadens uppkomst. Den växte helt enkelt fram som ett resultat av det storpolitiska spelet och en förskjutning inom den internationella handeln, som gynnade den nordiska marknaden. Men blott för en tid varade de gynnsamma konjunkturerna. Snart låg de vikingatida städerna som "blindede øjne", för att tala med Brøndsted, och urbaniseringen av de nordiska länderna gled in i ett segare skede, en torftigare era.

Såväl Brøndsted som Arbman har ett litet avsnitt om vikingatidens konst, åtta sidor hos Brøndsted, något längre hos Arbman. Det är helt naturligt, att det inte står i mänsklig förmåga att på åtta sidor ge en skildring av något så komplicerat och svårbegripligt som vikingatidens konst. Brøndsted har inte desto mindre på ett enligt min mening mästertligt sätt lyckats få med åtskilligt väsentligt på det knappt tillmätta utrymmet. Klokt avstår han ifrån detaljanalyser och ger i stället något av en huvudtendens och ett allmänt begrepp om vikingakonstens olika uppenbarelseformer. Det må vara ursäktligt att man i en sådan situation inte ger sig i kast med några modernare problemlösningar utan nöjer sig med de mera stabiliserade uppfattningarna. —

Arbman har lagt ner betydligt mera arbete på sitt konstavsnitt och försöker sig rent av på en del stilanalyser. Men han har faktiskt lyckats sämre än Brøndsted just på grund av dessa ambitioner. Inte heller någon annan nu levande arkeolog skulle ha lyckats med en sådan uppgift inom det bjudna utrymmets ram, och frågan är därför om Arbman över huvud taget skulle ha angripit problemet på det sätt, han gjort. Jag tror mig nämligen våga påstå, att man, för att kunna tillägna sig något av det Arbman önskar meddela rörande vikingatidens konst, måste vara fullfjädrad specialist inom området med detaljrika kunskaper om hela konstbeståndet. För alla övriga måste det te sig fullständigt obegripligt.

Jag har i det föregående uppehållit mig vid punkter i de båda arbetena, där jag funnit anledning till kritiska anmärkningar. Jag kan gott nämna, att det skulle kunna vara mycket mera att tillägga i detta avseende. Och underligt vore det annars. Vikingatiden är en alltför stor härva för att kunna utredas av en enmanskommitté. Men bortsett från detta är det onekligen åtskilligt, som

man har anledning att vara glad åt, helst om man bekvämar sig att läsa både Arbmans och Brøndsted. Den senare har en överväldigande mängd av sakuppgifter uppdelade på ett stort antal kategorier. Det är lätt att hitta i hans bok, och uppgifterna är vederhäftiga. Inom vissa specialgrenar kan man möjligen göra både rättelser och tillägg, men detta döljer inte faktum, att boken är i god och populär mening mycket användbar.

Till Arbmans förtjänster hör framför allt återgivandet av en mängd skriftliga källuppgifter. Man kan tro vad man vill om dessa uppgifters verkliga värde, men det känns bekvämt att i populär form ha de viktigaste av dem samlade.

Det har uppenbarligen varken varit Brøndsteds eller Arbmans avsikt att i sina skildringar av vikingatiden framlägga några i egentlig mening primära forskningsresultat, ej heller ha de tagit upp till diskussion frågor där olika meningar gjort sig gällande. De ha valt den gyllene medelvägen, ibland kanske alltför neutral och alltför refererande. Om man efter slutad läsning känner sig betydligt lärdare än förut och betydligt visare, så beror det i hög grad på författarnas skickliga och charmerande sätt att servera sina uppgifter. Om man trots allt saknar något i den kost, som bjudits, beror det närmast på att vi ännu befinner oss fjärran från möjligheten till en mera grundlig och givande interpretation av de litterära källorna, att de arkeologiska källorna ännu till större delen vila i moder jords sköte, och att de, som är framtagna, i en ständigt växande mängd vänta på forskarflit och tankemöda.

Wilhelm Holmqvist

EN TVIVELAKTIG STEENWINKEL-ATTRIBUTION I HALMSTADS KYRKA

I Halmstads kyrkas dop- och vigselkapell uppsattes 1952 ett altare, som är sammanfogat av åtskilliga gamla sandstensfragment i renässansstil.¹ Kompositionen är helt ny. Som altarbord har man placerat två skulpturer i nischer föreställande aposteln Paulus och evangelisten Matteus, de enda två bevarade i en serie, som bör ha bestått av minst fem liknande figurer. Eftersom en evangelist aldrig förekom ensam enligt den tidens ikonografiska regler, måste man räkna med att minst tre figurer förkommit. Möjligt är naturligtvis att antalet varit större än fem, men därom kan man ej yttra sig med någon grad av säkerhet. Man får det intrycket att de är gjorda med tanke på att de bör ses snett underifrån, varför det är högst sannolikt att de ursprungligen tillhört ett läktarbröst. Den betydligt mindre sandstenstavlan föreställande Kristus på korset och tavlan med tysk text, som kröner den nya altaruppsatsen, har emellertid sannolikt ursprungligen tillhört en altartavla.

Innan dessa sandstensfragment placerades i Halmstads kyrka, förvarades en stor del av dem i Hallands museum i Halmstad, dit de kommit från Falkenberg, där de gjort tjänst som altartavla från början av 1700-talet till

¹ Erik Salvén, Märkligt altare återupprestat (Vår Bygd 1953).